

Dr hab. Tadeusz Gawin

*Centrum Studiów Białoruskich przy Studium Europy Wschodniej
Uniwersytetu Warszawskiego, Polska*

Polska i Polacy w planach Stalina w latach 1921–1939 w kontekście ziem północno-wschodnich II RP

Wstęp

Rosja Radziecka, nie zważając na podpisany z Polską traktat pokojowy, nie pogodziła się ze stratą zachodnich ziem byłego imperium carskiego, którymi władała ponad sto dwadzieścia lat. W istotny sposób wpłynęło to na stosunki polsko-radzieckie, które coraz bardziej stawały się napięte.

W celu destabilizacji sytuacji w Polsce ZSRR szeroko wykorzystywał swoich dawnych sojuszników – komunistów polskich.

W dowód poparcia dla komunistów rosyjskich oddelegowany z Warszawy do Moskwy na obradującą w dniach 22–25 września 1920 roku IX Ogólnorosyjską Konferencję RKP(b) komunista polski W. Ulanowski między innymi powiedział: „Przy pomocy Rosji sowieckiej my tę rewolucję w Polsce zrobimy”¹.

Podobnie zabrzmiało przemówienie polskiego komunisty Tomasza Dąbala witającego XII Zjazd RKP(b) w imieniu Komunistycznej Partii Polski 17 kwietnia 1923 roku: „Współczesna Polska to ognisko kontrrewolucji – tę Polskę chcemy zniszczyć. Gospodarki polska i rosyjska razem mogą stać się jedną olbrzymią siłą, ale w osiągnięciu tego stoi na przeszkodzie kontrrewolucyjna Polska. Chcemy zetrzeć i zniszczyć tę przeszkodę, zniszczyć tę burżuazyjną Polskę i utworzyć Polskę Socjalną. Mamy nadzieję, że Polska wkrótce stanie się areną rewolucji socjalnej. Na polach Polski będą się decydować losy rewolucji. (...) Będziemy podążać tą drogą, którą idziecie wy i wierzymy, że wkrótce nad Polską powiewać będzie czerwona flaga z sierpem i młotem”².

W niniejszej pracy przedstawiony został kompleks działań politycznych i specjalnych podejmowanych przez Kreml pod przywództwem

¹ Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Socjalno-Politycznej, (dalej RPAHSP), f. 44, op.1, d. 5, k. 8: IX Ogólnorosyjska Konferencja RKP(b) 22.09.1920, posiedzenie poranne.

² *Двенадцатый съезд РКП(б) 17–25 апреля 1923 г. Стенографический отчет*, Москва 1968, s. 86; Gawin Tadeusz, *O bycie Polakiem. Polacy w Białoruskiej Socjalistycznej Republice sowieckiej 1944–1991*, Grodno–Białystok 2013, s. 8.

Józefa Stalina na rzecz dezintegracji Polski i powrotu do ZSRR ziem polskich, które przed rewolucją wchodziły w skład Imperium Rosyjskiego.

Polska w planach Stalina i komunistów polskich

Jeszcze przed wybuchem I wojny światowej Stalin, wyrażając swój pogląd na temat niepodległości Polski, argumentował, że jeżeli w XIX wieku Polska miała do niej prawo, to w XX wieku je utraciła. Uważał, że w interesie rewolucji odłączenie Polski od Rosji jest niepożądane³.

W pierwszych latach po rewolucji październikowej bolszewicy chcieli zapobiec oddzieleniu się Polski od Rosji. Stalin, piastujący wówczas stanowisko komisarza ludowego do spraw narodowościowych, na początku kwietnia 1918 roku nie wykluczał możliwości włączenia Polski przy pomocy polskich komunistów do utworzonej federacyjnej Rosji Sowieckiej⁴. Stąd dla bolszewików stosunek do Polski i jej aspiracji niepodległościowych stał się „funkcją strategicznych interesów Rosji”. Polska bowiem oddzielała Rosję od ogarniętych rewolucyjnym fermentem Niemiec, które postrzegano jako główny nośnik ideologii komunizmu w Europie Zachodniej. Zrewolucjonizowanie Niemiec i zwycięstwo komunizmu tamże było gwarantem przetrwania rewolucji i pozwalało mieć nadzieję na jej światowe zwycięstwo⁵.

Polska w carskiej i sowieckiej Rosji zawsze znajdowała się w centrum zainteresowania rządzących. Jej wizję władze sowieckie, a zwłaszcza Lenin, konsultowały z przebywającymi w Rosji polskimi komunistami. Ich zdaniem walkę należało prowadzić aż do upadku rządu burżuazyjnego. Spodziewali się, że wkrótce nastąpi przewrót rewolucyjny w Polsce, lecz gdyby miał się opóźnić, Armia Czerwona nie powinna się wahać i wkroczyć na polskie terytorium etnograficzne, aby wprowadzać reformy i powoływać organy władzy proletariackiej. W efekcie powinna powstać Polska Republika Rad⁶.

³ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), zespół: Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 63, k. 117–118. ZSRR, Stosunki polsko-radzieckie, raporty, memoriały, listy, wycinki 1919–1935.

⁴ Лепёшкин Алексей, *Советский федерализм*, Москва 1977, s. 77.

⁵ Zieliński Konrad, *O Polską Republikę Rad. Działalność polskich komunistów w Rosji Radzieckiej 1918–1922*, Lublin 2013, s. 23.

⁶ Kowalski Włodzimierz, Skrzypek Andrzej, *Stosunki polsko-radzieckie 1917–1945*, Warszawa 1980, s. 51–52; Zieliński Konrad, dz. cyt., s. 21–39.

Przegrana Rosji w wojnie polsko-bolszewickiej w latach 1919–1921 stosunku Stalina do niepodległości Polski nie zmieniła.

Polska i Rosja Radziecka, wyniszczone przez wojnę, zmuszone były do podpisania 18 marca 1921 roku w Rydze traktatu pokojowego między Polską z jednej strony i RFSRR (w tym również w imieniu Białoruskiej SRR) oraz USRR z drugiej strony⁷. Traktat zakończył polsko-bolszewicką wojnę lat 1919–1921. Po jego ratyfikacji (art. 24) strony zostały zobowiązane do niezwłocznego nawiązania stosunków dyplomatycznych⁸. Traktat pokojowy wyznaczył również granicę między Polską z jednej a Rosją, Białorusią i Ukrainą z drugiej strony. W skład Polski weszły ziemie Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy⁹.

Obie strony gwarantowały pełne wzajemne poszanowanie dla suwerenności państwowej i wstrzymanie się od wszelkiego mieszania się w wewnętrzne sprawy sygnatariuszy traktatu¹⁰. Strony potwierdziły gotowość do realizacji podpisanej 24 lutego 1921 roku umowy o repatriacji¹¹, zapewniły obywatelom strony przeciwnej pełną amnestię za wszystkie przestępstwa i wykroczenia polityczne¹². Strona radziecka zgodziła się na wypłacenie Polsce w ciągu roku kwoty 30 mln rubli tytułem rekompensaty za wkład ziem polskich w budowanie gospodarki Imperium Rosyjskiego w okresie rozbiorów¹³.

Rycki traktat pokojowy miał wielkie znaczenie zarówno dla Polski, jak i dla Rosji Radzieckiej oraz dla stosunków międzynarodowych w Europie. Traktat w trybie prawnym zaprowadził pokój w tej części konty-

⁷ Więcej na ten temat: Materski Wojciech, *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, Warszawa 2005, s. 98–116.

⁸ РРАHSP, f. 82, op. 2, d. 1285, k. 1–8: Записки, информации, материалы Народного Комиссариата Иностраных Дел, касающихся Польши. Начато 1922 – окончено 1942; *Мирный договор между Россией, Украиной с одной стороны, и Польшей – с другой*, [w:] *Документы внешней политики СССР*, т. III, Москва 1957, с. 642.

⁹ Dokładny przebieg granicy, zob.: *Статья 2 Мирного договора*, [w:] *Документы внешней политики СССР*, т. III, Москва 1957, с. 619–623, Приложение № 1 к Мирному Договору, с. 642.

¹⁰ *Документы внешней политики СССР*, т. III, dz. cyt., с. 623.

¹¹ Kukułka Józef, *Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej*, Wrocław 1998, s. 42.

¹² Pod pojęciem przestępstw i wykroczeń politycznych rozumiano działania przeciwko porządkowi prawnemu i bezpieczeństwu państwa oraz wszystkie działania uczynione na korzyść drugiej strony. Więcej na ten temat: *Документы внешней политики СССР*, т. III, с. 628–629.

¹³ РРАHSP, f. 82, op. 2, d. 1285, k. 3–8: Имущественные и финансовые обязательства России, Украины и Белоруссии по вопросу Рижского мирного договора.

mentu europejskiego, która nie była objęta traktatem wersalskim, był również kompromisem, który pozwolił walczącym stronom skoncentrować się na rozwiązywaniu problemów wewnątrzpaństwowych¹⁴.

Władze polityczne i wojskowe Rosji Radzieckiej na przekór traktatowi ryzykownemu usilnie dążyły do destabilizacji sytuacji wewnętrznej na Zachodniej Białorusi. Jednocześnie robiły wszystko możliwe, by zlikwidować antyradziecki ruch partyzancki obecny we wszystkich rejonach BSRR. W związku z tym nie rozformowano stacjonujących przy granicy białorusko-polskiej wojsk frontu zachodniego¹⁵, a bandom, zajmującym się rozbojem i grabieżami na terytorium Polski, organy władzy radzieckiej pozwoliły na ukrywanie się na terytorium ZSRR¹⁶.

Uchwała II Zjazdu Komunistycznej Partii Robotniczej Polski (KPRP) z sierpnia 1923 roku w sprawach narodowościowych podkładała „bombę” pod jednolitość i niepodzielność terytorialną państwa polskiego. W uchwale zapisano, że w walce o wolność gnębionych narodów partia z całą stanowczością występuje w obronie zasady samostanowienia narodów oraz ich prawa do odłączenia się od państwa, w którego skład zostali włączeni siłą¹⁷. Partia opowiedziała się za rewolucją socjalistyczną w Polsce, za prawem o samostanowieniu dla Zachodniej Białorusi, za zjednoczeniem wszystkich ziem białoruskich w składzie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej.

Takie uchwały stały się impulsem do utworzenia w październiku 1923 roku filii KPRP – Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (KPZB). W skład KPZB weszła również Białoruska Organizacja Rewolucyjna,

¹⁴ Łossowski Piotr, *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o jego granice (listopad 1918 – czerwiec 1921)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, red. Piotr Łossowski, t. 4: 1918–1939, Warszawa 1995, s. 172.

¹⁵ Dowódca wojsk guberni mińskiej Hieronim Uborewicz w telegramie z 7 lipca 1921 r. pisał do podległych mu oddziałów: „Bandytyzm na obszarze guberni mińskiej nabrął wielkiego rozmachu. Działania band mają zorganizowany charakter, który zbliża nas do stanu małej wojny polowej”. Na mocy rozkazu Wojskowej Rady Rewolucyjnej „ludność, która nie zdała broni i u której będzie ona znaleziona, należy uważać za uzbrojonych wrogów i rozstrzeliwać bez sądu i śledztwa, a ich rodziny zsyłać poza granice Białorusi”. Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej (dalej: PAFR), f. 6990, op. 1, d. 23, k. 2, 6, 14, 59; Телеграммы во ВЦИК о борьбе с бандитизмом в минском районе Белорусской ССР за период, 13.02.1922 – 4.09.1922.

¹⁶ AAN, Urząd Wojewódzki Poleski, dalej: z. 1183, sygn. 976/1, k. 35–37: Sprawozdanie Urzędu za lipiec 1923 r.

¹⁷ *KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1, Warszawa 1953, s. 198–205.

mająca w swych szeregach specjalistów gotowych do prowadzenia akcji terrorystycznych¹⁸.

Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości białoruskiej. Dywersja i terror na pograniczu polsko-sowieckim

Wybory do Sejmu w listopadzie 1922 roku ukazały całkowitą słabość państwowości polskiej na ziemiach północno-wschodnich Polski, w tym również w Wilnie. Propolskie partie i organizacje zdobyły tylko 20% głosów, a 75% wyborców poparło siły wrogo lub krytycznie nastawione do Polski¹⁹.

Przed wyborami do parlamentu polskiego białoruscy politycy w Polsce Bronisław Taraszkiewicz i Antoni Łuckiewicz próbowali dojść do porozumienia z władzami polskimi w sprawie rozwoju oświaty białoruskojęzycznej i kultury. Swoje postulaty w tej sprawie przedstawili oni w marcu 1922 roku naczelnikowi państwa Józefowi Piłsudskiemu i premierowi rządu Antoniemu Ponikowskiemu²⁰. Jednak brak zainteresowania władz centralnych problemami białoruskiej mniejszości narodowej spowodował, że część wybranych do polskiego parlamentu Białorusinów (11 posłów i 3 senatorów) zajęła wobec Polski stanowisko nielojalne, a niektórzy nawet wrogie²¹.

Lekceważenie problemów ludności białoruskiej w Polsce spychało ją w nurt polityki uprawianej przez Związek Radziecki, który dążył do oderwania Zachodniej Białorusi od Polski i przyłączenia jej do BSRR.

Część białoruskich posłów, którymi kierowali emisariusze radzieccy, niebawem stworzy Białoruską Włociańsko-Robotniczą Hromadę akcentującą swój negatywny stosunek do państwa polskiego²².

¹⁸ Mironowicz Eugeniusz, *Historia państw świata XX wieku. Białoruś*, Warszawa 1999, s. 115; Łatyszonek Oleg, Mironowicz Eugeniusz, *Historia Białorusi*, Białystok b.d.w., s. 182.

¹⁹ Pobóg-Malinowski Władysław, *Najnowsza historia polityczna Polski*, wyd. 3, t. 2: *1914–1939*, Londyn 1985, s. 628.

²⁰ Łatyszonek Oleg, Mironowicz Eugeniusz, dz. cyt., s. 171.

²¹ AAN, Ambasada RP w Moskwie, dalej: z. 510, sygn. 161, k. 1–2; Kruszyński Marcin, *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*, Warszawa 2010; Łatyszonek Oleg, Mironowicz Eugeniusz, dz. cyt., s. 176–177.

²² Więcej na ten temat: *Rewolucja hromadowska. Likwidacja Hromady*, [w:] *Historia Białorusi*, red. Oleg Łatyszonek, Eugeniusz Mironowicz, s. 177–178; Pobóg-Malinowski Władysław, dz. cyt., s. 628.

Od lata 1922 roku w polskich rejonach przygranicznych rozpoczęły się napady bandyckie, dokonywane przez zawodowych dywersantów i terrorystów, wywodzących się spośród kadrowych dowódców Armii Czerwonej, nazywających siebie ludowymi mścicielami. Terrorysty radzieccy bili właścicieli ziemskich, urzędników, księży katolickich i prawosławnych, „zdrajców”, niszczyli kolonie polskie, napadali na więzienia i banki. „Powstańcy” organizowali zebrania wiejskie, na których nawoływali chłopów do powstania zbrojnego przeciwko Polsce²³. Po wykonaniu zadania bandy radzieckie ze zrabowanymi zdobyczami wracały na Białoruś radziecką²⁴.

Szczególną bezwzględność i nienawiść wobec Polski przejawiali dowódcy oddziałów dywersyjnych – Kirył Orłowski²⁵, Wasil Korż, Aleksander Rabcewicz i Stanisław Waupszasow²⁶. Ten ostatni dosyć skrupulatnie opisał, jak on sam i jego ludzie rabowali, palili i zabijali tych, kogo uważali za wrogów klasowych²⁷.

W 1923 roku²⁸ władze Polski zetknęły się z problemem aktywnej działalności na Zachodniej Białorusi Związku Samoobrony Włościańskiej, który miał widoczną orientację bolszewicką. We wschodnich rejonach przygranicznych Polski rozpowszechniano hasła, nawołujące do uchylania się od służby w wojsku polskim, bojkotowania płacenia podatków i wykonywania rozporządzeń władz polskich²⁹. Pod wpływem bolszewików z ZSRR (BSRR) działalność antypolską prowadziły również inne organizacje białoruskie – zarówno polityczne, jak i kulturalno-oświa-

²³ Тарас Анатолий, *Анатомия ненависти. Русско-польские конфликты в XVIII–XX вв.*, Минск 2008, s. 509–516.

²⁴ AAN, z. 1183, sygn. 976/1, k. 36–37.

²⁵ Kirył Orłowski tak oto napisał w swoim życiorysie, który obecnie przechowywany jest w archiwum centralnym KGB Białorusi: „Za jeden tylko 1924 rok z mojej inicjatywy i osobiście przeze mnie zabito ponad 100 ludzi – żandarmów i panów”. Тарас Анатолий, dz. cyt., s. 515.

²⁶ Tamże, s. 509–516.

²⁷ Ваупшасов Станислав, *На тревожных перекрестках. Записки чекиста*, Москва 1974, s. 95–139.

²⁸ 15 marca 1923 r. Rada Ambasadorów Ligi Narodów oficjalnie uznała wschodnią granicę Polski. Fakt ten w rezultacie wpłynął na stopniowe wygaszanie działalności białoruskiej opozycji zbrojnej. *Upadek białoruskiej opozycji zbrojnej*, [w:] *Historia Białorusi*, red. Oleg Łatyszonek, Eugeniusz Mironowicz, s. 173–174.

²⁹ Pobóg-Malinowski Władysław, dz. cyt., s. 628.

towe³⁰. Co więcej, władze radzieckie swoją pracę organizowały w taki sposób, aby żadnej organizacji białoruskiej nie dopuścić do współpracy z władzami polskimi. Wrogi stosunek Białorusinów do młodego państwa polskiego był spowodowany również szeregiem wewnętrznych czynników politycznych, np. gwałtowną polonizacją i asymilacją Białorusinów, nietolerancją religijną, która przejawiała się burzeniem, zamykaniem i przekazywaniem cerkwi prawosławnych Kościołowi katolickiemu³¹. Wszystkie te działania wobec białoruskiej mniejszości narodowej w Polsce stały w sprzeczności z postanowieniami ryskiego traktatu pokojowego z marca 1921 roku³².

Pogardliwy stosunek do kulturalnych, językowych i innych potrzeb białoruskiej mniejszości narodowej w północno-wschodnich województwach II RP w rezultacie doprowadził do tego, że Białorusini na co dzień bardziej wierzyli płynącej z Mińska propagandzie komunistycznej niż państwu, którego byli obywatelami.

Odmienne zdanie na temat krzewienia przez Białorusinów języka białoruskiego jako ojczystego ma Kazimierz Krajewski, który uważa, że „świadomość odrębności narodowej wśród Białorusinów była słabo rozwinięta. Pobudzała ją natomiast w sztuczny sposób propaganda sowiecka rozpowszechniana przez nasyłą z za granicy ZSRR agenturę, która powstający ruch białoruski wykorzystywała dla własnych celów. Przykładem instrumentalnego wykorzystania białoruskich działań narodowych i społecznych może być sprawa Hromady, która stała się w gruncie rzeczy narzędziem sowieckich działań destrukcyjnych wobec państwa polskiego, i organizację tę trzeba było rozwiązać. (...) Niski rozwój świadomości Białorusinów uwidaczniał się między innymi w zupełnym braku troski o własną szkołę, w przeciwieństwie np. do ludności starozakonnej,

³⁰ Więcej na ten temat: *Białorusini w II Rzeczypospolitej*, [w:] *Historia Białorusi*, red. Oleg Łatyszczek, Eugeniusz Mironowicz, s. 167–186.

³¹ Więcej na ten temat: Śleszyński Wojciech, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 213–229; Mironowicz Antoni, *Rewindykacja prawosławnych obiektów sakralnych w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, Białystok 2004, nr 21, s. 83–103; tegoż, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005.

³² Więcej na ten temat: Ладзьсеў Уладзімір, *Беларускае пытанне ў Другой Рэчы Паспалітай. Уз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР*, „Беларускі гістарычны часопіс”, 2009, № 9, с. 3–24; Gawin Tadeusz, *O bycie Polakiem. Polacy w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej 1944–1991*, Grodno–Białystok 2013, s. 37–38.

która z wielką starannością dbała o sieć szkół żydowskich i w ogóle potrafiła znacznie lepiej zorganizować się, odgrywając ważną rolę we władzach samorządowych”³³.

Do upowszechnienia ideologii komunistycznej wśród ludności białoruskiej w dużej mierze przyczynił się fakt powrotu z ZSRR tylko do województwa nowogródzkiego do końca 1923 roku około 118 tysięcy repatriantów³⁴, wśród których wiele osób było zarażonych propagandą bolszewicką. Wśród repatriantów byli także zwerbowani przez wywiad radziecki agenci przygotowani do walki zbrojnej z państwem polskim.

Nie zważając na stanowisko Kazimierza Krajewskiego, należy przyznać, że żądania dotyczące języka białoruskiego i kultury oraz problemy kadrowe zgłaszane przez Białorusinów, posłów Sejmu pod adresem centralnych władz polskich były uzasadnione i przy dobrej woli bez problemu mogły zostać spełnione.

Na przykład 22 stycznia 1924 roku Oddział Informacyjny Urzędu Wojewódzkiego Białostockiego donosił: „Na organizowanych przez posła białoruskiego Jeremicza Fabiana (socjaldemokrata) wiecach sprawozdawczych wspomniany poseł apeluje do zebranych słuchaczy, aby we wszystkich wsiach i miasteczkach, zaludnionych w znacznym procencie przez ludność białoruską, sporządzono listę dzieci w wieku szkolnym i w tych miejscowościach, gdzie liczba dzieci dosięgnie 40, zwracać się do inspektora szkolnego o wyznaczenie nauczyciela białoruskiego. Omawiając sprawy klubu białoruskiego, poseł podkreślał, że ten stoi na stanowisku, by [...] urzędy wojewódzkie na Zachodniej Białorusi obsadzono następująco: wojewoda – Polak, zastępca – Białorusin, starosta – Polak, zastępca – Białorusin itp., organy policyjne i urzędy rekrutowały się z ludności białoruskiej”³⁵.

Spełnienie wysuwanych uzasadnionych żądań pozwoliłoby nie tylko na rozładowanie napięcia w stosunkach między ludnością białoruską a władzami polskimi, lecz na zaangażowanie jej przedstawicieli w zarządzanie województwami, powiatami i gminami i tym samym na podzie-

³³ Krajewski Kazimierz, *Dopalenie Kresów. Nowogródzczyzna naszych ojców. Województwo nowogródzkie II RP*, Warszawa 2018, s. 47.

³⁴ Tamże, s. 46.

³⁵ Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego (dalej: PAOG), f. 24, op. 1, d. 10, k. 118: Переписка с госполицией Гродненского уезда о преследовании коммунистического движения и административно-хозяйственным вопросам. Начато 1 января 1924 г. Окончено 11 апреля 1924 г.

lenie się odpowiedzialnością za polityczny, gospodarczy i kulturalny rozwój regionu pomiędzy przedstawicielami od wieków mieszkającej na tej ziemi miejscowej ludności – Polakami i Białorusinami. W takich warunkach propaganda radziecka napotykałaby trudności w propagowaniu swoich celów i zadań wśród ludności białoruskiej na Zachodniej Białorusi.

Brak wyraźnego, przemyślanego programu pracy z ludnością białoruską na Zachodniej Białorusi w kierunku jej integracji ze społeczeństwem polskim sprzyjał wzrostowi wpływów propagandy radzieckiej na świadomość określonej warstwy tej ludności, na jej postępowanie i działania. Terytorium Zachodniej Białorusi przekształciło się w idealne miejsce do werbowania Białorusinów zarówno do działalności terrorystycznej przeciwko młodemu państwu polskiemu, jak i do pracy wywiadowczej. W województwie białostockim na radziecką propagandę komunistyczną najbardziej narażona była gmina Skidel i okolice, gdzie zjawiskiem powszechnym było okresowe wywieszanie sztandarów komunistycznych i rozrzucanie ulotek wzywających do walki z państwowością polską³⁶. Takie akcje finansowane były ze środków płynących do komunistów na Zachodniej Białorusi z ZSRR.

Do „raju” sowieckiego. Działalność wywiadowcza po obu stronach granicy

Radziecka propaganda w radiu i w prasie przedstawiała wyidealizowany obraz życia w ZSRR (BSRR) i podżegała miejscową ludność na Zachodniej Białorusi do nielegalnego przekraczania granicy z ZSRR w poszukiwaniu lepszych warunków życia. W sierpniu 1926 roku na pograniczu polsko-radzieckim przy próbie nielegalnego przekroczenia granicy zatrzymano mieszkańców wsi Strzelce Aleksego Dzieszkę i Serafima Dzieszkę oraz Aleksandra Chajduka z Chaniewicz w gminie skidelskiej³⁷.

Areszt i pobyt w więzieniu nie zawsze zrażał aresztantów do powtórnego nielegalnego przekraczania granicy polsko-radzieckiej. 24 stycznia 1928 roku Policja Państwowa w Grodnie otrzymała informację, że mieszkaniec osady Długi Las, gm. Skidel Jakub Wojtas, odbywający wówczas

³⁶ PAOG, f. 24, op. 1, d. 14, k. 25: Переписка с управлением госполиции Гродненского уезда о розыске членов коммунистической партии и уголовных преступников. Начато 30 октября 1925 г. Окончено 11 января 1925 г.

³⁷ Tamże, k. 86.

karę aresztu w więzieniu w Grodnie za nielegalne przekroczenie granicy z Rosją sowiecką, po wyjściu z więzienia ma zamiar powtórnie nielegalnie udać się do Rosji. Wraz z nim przygotowuje się do ucieczki jego młodszy brat oraz niejacy Stefan Danieluk i Piotr Bureym, którzy utrzymują ścisły kontakt z Szyłą – mieszkańcem majątku Skidel³⁸.

Często uciekinierzy z Polski naocznie przekonywali się, że warunki życia w BSRR zupełnie różnią się od przedstawianych przez propagandę i wracali. Ich opowiadaniom, że w Sowietach życie jest o wiele gorsze, że kobiety noszą kalosze na gołą nogę, a pod sklepami ustawiają się kolejki po razowy chleb, nikt nie wierzył. Pisarz białoruski Aleksy Kapiuk pisał w swoich wspomnieniach, że ogłupieni przez radziecką propagandę ludzie nieugięcie wierzyli w lepsze życie w ZSRR, a ich wiara posuwała się nawet do naiwności, czasami graniczyła z sekciarstwem, a jego ojciec był wprost zaślepiiony tą wizją³⁹. Nawet gdy dochodziły wieści, że uciekinierów z ich wsi i okolic zatrzymano w ZSRR i osądzono jako wrogów narodu, ludzie początkowo byli zdziwieni, wzruszali ramionami i mówili: „Pewnie tak trzeba. W Moskwie są rozumniejsi od nas. Wiedzą, co robią!”⁴⁰.

Lżejsze kary w II RP w porównaniu z ZSRR za próby nielegalnego przekroczenia granicy sprzyjały temu, że zjawisko to nie wygasło przez cały okres międzywojenny. W odróżnieniu od Polski, gdzie winnych nielegalnego przekroczenia w zasadzie karano bezpośrednim lub warunkowym aresztem od jednego do trzech miesięcy⁴¹, w ZSRR skazywano od roku do trzech lat łągów⁴².

³⁸ PAOG f. 24, op. 1, d. 20, k. 6. Переписка со следственным отделом Управления госполиции Гродненского уезда о розыске лиц, подозреваемых в шпионаже и коммунистической деятельности и о борьбе с коммунистическим движением. Начато 17 января 1928 г. Окончено 25 декабря 1928 г.

³⁹ Каршук Аляксей, *Развітанне з ілюзіямі. Эсэ, апавядванні, дзённікі*, Гародня–Вроцлав 2008, с. 37.

⁴⁰ Тамże, s. 41.

⁴¹ Тамże, s. 40; PAOG, f. 52, op. 1, d. 77., k. 27: Уголовное дело по обвинению Симона Николая Васильевича за участие в подпольной коммунистической деятельности. Начато 29 апреля 1935 г. Окончено 17 октября 1935 г.; PAOG, f. 24, op. 1, d. 14, k. 86: Переписка с управлением госполиции Гродненского уезда о розыске членов коммунистической партии и уголовных преступников. Начато 30 октября 1925 г. Окончено 11 января 1925 г.

⁴² Крымінальны кодэкс БССР 1928 года (са змяненнямі на 1 студзеня 1940 года), Дзяржаўнае выдавецтва пры СНК БССР Мінск 1940, с. 35.

Niektórzy powracający uciekinierzy byli zwerbowani przez wywiad radziecki do działalności szpiegowskiej i dywersyjnej na terenie Polski, natomiast polski kontrwywiad musiał ich rozpracowywać. Komendantowi Państwowej Policji w Skidlu rozkazano: „Zamieszkałych na terenie tamtejszego posterunku – Sitkiewicza Teodora ze wsi Mostowlany, Wojtana Michała ze wsi Suchowlany oraz Siedzieniewskiego Antoniego ze wsi Czerlona, którzy drogą nielegalną przedostali się do Rosji, a następnie w ten sam sposób wrócili do Polski – Powiatowa Komenda PP w Grodnie poleca poddać ściśle tajnej obserwacji i o wszelkich spostrzeżeniach niezwłocznie donieść tutejszej Komendzie”⁴³.

Policja Państwowa w Grodnie była informowana, że „przybyli z Rosji do Polski Bakszta Jakub i Serafina, którzy prawdopodobnie zamieszkali na terenie powiatu grodzieńskiego, są podejrzani o uprawianie agitacji komunistycznej i szpiegostwa na rzecz Rosji sowieckiej”⁴⁴.

Na terytorium ZSRR (BSRR) działalność operacyjną prowadził również wywiad polski, dzięki czemu udało się wykryć szereg planowanych przeciwko Polsce akcji wywiadowczych i poinformować o tym polski kontrwywiad i policję.

W sierpniu 1926 roku Komenda Główna PP poinformowała wszystkie posterunki policji na granicy z ZSRR, że wywiad radziecki przygotowuje przerzucenie do Polski w charakterze uciekinierów z Armii Czerwonej wojskowych polskiej narodowości. Będą oni udawać patriotów Polski i zwolenników polityki Józefa Piłsudskiego, aby tylko móc pozostać w Polsce i kontynuować działalność wywiadowczą dla Zarządu Wywiadu Armii Czerwonej⁴⁵.

12 marca 1927 roku PP w Grodnie została poinformowana, że wywiad sowiecki przystąpił do prac opisowo-rozpoznawczych polskich terenów przygranicznych. Agenci otrzymują zadania opisanego stanu dróg, mostów i mostków. Policji polecono zwrócenie uwagi na element podejrzany o uprawianie działalności komunistycznej i szpiegowskiej za-

⁴³ PAOG, f. 24, op. 1, d. 14, k. 126: Переписка с управлением госполиции Гродненского уезда о розыске членов коммунистической партии и уголовных преступников. Начато 30 октября 1925 г. Окончено 11 января 1925 г.

⁴⁴ Tamże, k. 132.

⁴⁵ Tamże, k. 139.

mieszkający na podległym jej terenie i uniemożliwienie działalności wywiadowczej⁴⁶.

Reakcja rządu polskiego na terror i dywersję sowiecką w północno-wschodnich województwach II RP

W okresie od kwietnia do listopada 1924 roku radzieckie grupy dywersyjne przeprowadziły we wschodniej Polsce co najmniej 89 operacji bojowych na dużą skalę; od marca do maja 1925 roku – 59; od czerwca do sierpnia tegoż roku – jeszcze 50. Ogółem od grudnia 1924 roku do sierpnia 1925 roku dywersanci i terroryści radzieccy dokonali 199 operacji bojowych⁴⁷.

Latem 1924 roku akcje terrorystyczne i dywersyjne na Zachodniej Białorusi znacznie się nasiliły. W nocy z 3 na 4 sierpnia banda licząca około stu ludzi z radzieckim oficerem pogranicznikiem Boryszkiewiczem⁴⁸ na czele napadła na przygraniczne miasto Stołpce⁴⁹. 24 września 1924 roku inna banda pod przywództwem pogranicznika radzieckiego Trofima Kalinienki napadła na pociąg na trasie Brześć–Łuniniec. Po ograbieniu i znieważeniu prominentnych pasażerów banda nieniekopona przez nikogo powróciła na terytorium Białorusi Radzieckiej⁵⁰.

Napad na Stołpce, a tym bardziej napad na pociąg pod Łunińcem zmusiły rząd polski do podjęcia zdecydowanych kroków w walce z działalnością dywersyjno-terrorystyczną w rejonach przygranicznych we wschodniej Polsce. Z inicjatywy ministra spraw wojskowych generała Władysława

⁴⁶ PAOG, f. 24, op. 1, d. 18, k. 199: Переписка со следственным отделом Управления государственной полиции Гродненского уезда о розыске коммунистов и борьбе с политическим движением. Начато 6 января 1927 г. Окончено 26 декабря 1927 г.

⁴⁷ Колпакиди Александр, Прохоров Дмитрий, *Империя ГРУ. Очерки истории российской военной разведки*, кн. II, Москва 2001, с. 127.

⁴⁸ Wojciech Śleszyński z kolei uważa, że bandą kierował Kirił Orłowski. Śleszyński Wojciech, dz. cyt., s. 301.

⁴⁹ Więcej na ten temat: Poczobut Andrzej, *Podpalic Kresy. Wojna hybrydowa sprzed 90 lat*, http://wyborcza.pl/alehistoria/1,121681,17494416,Podpalic_Kresy__Wojna_hybrydowa_sprzed_90_lat.html [dost.: 15.07.2020]; Pobóg-Malinowski Władysław, dz. cyt., s. 629.

⁵⁰ Więcej na ten temat: Poczobut Andrzej, *Podpalic Kresy. Wojna hybrydowa sprzed 90 lat*, http://wyborcza.pl/alehistoria/1,121681,17494416,Podpalic_Kresy__Wojna_hybrydowa_sprzed_90_lat.html [dost.: 15.07.2020]; Пономарёв Валентин, *Мятежное сердце*, Минск 1987, с. 26–32.

Sikorskiego władze polskie wzięły się za tworzenie Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP). Pierwsze bataliony KOP już w listopadzie 1924 roku przystąpiły do ochrony i obrony granicy państwowej na wschodzie Polski⁵¹. W rezultacie napady dobrze zorganizowanych band z terytorium BSRR pod koniec 1925 roku ustały. Jednak na obszarze wschodniej Polski nadal nie zostały rozwiązane liczne problemy, w tym trapiące białoruską mniejszość narodową⁵².

Rozumiejąc złożoność sytuacji, były minister spraw zagranicznych Polski Leon Wasilewski w 1924 roku w jednym ze swych publicznych wystąpień powiedział: „A w razie jakichś zakłóceń międzynarodowych [...] – to jest na wypadek wojny, czy państwo może liczyć na niezłomną wierność tych, których krzywdzi?” Proponował też zmianę hasła „Polska dla Polaków” na jedynie słuszne „Polska dla wszystkich obywateli Polski”⁵³.

Pozostająca pod wpływem propagandy radzieckiej część białoruskiej mniejszości narodowej kontynuowała walkę z młodym państwem polskim⁵⁴. W województwie nowogródzkim władze polskie zlikwidowały organizację powiązaną z Mińskiem, której ostatecznym celem było wywołanie powstania na Zachodniej Białorusi i zjednoczenie jej z BSRR. Bezpośrednimi przywódcami i aktywnymi działaczami tej organizacji byli posłowie na Sejm Bazyli Roguła i Feliks Hołowacz. Ostatni z nich utrzymywał ścisły kontakt z policją polityczną GPU w Mińsku, skąd otrzymywał instrukcje i pieniądze⁵⁵.

⁵¹ Więcej na ten temat: *O Niepodległą i granice*, t. 4: *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów*, wstęp Jabłonowski Marek, współpraca Prochwicz Jerzy, oprac., wybór i przygotowanie do druku Jabłonowski Marek, Janowski Włodzimierz, Polak Bogusław, Prochwicz Jerzy, Warszawa–Pułtusk 2001; *Kresy w oczach oficerów KOP*, wstęp i oprac. Widacki Jan, Katowice 2005.

⁵² Śleszyński Wojciech, dz. cyt., s. 268–279; Mironowicz Eugeniusz, *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowski*, Białystok 2007, s. 26–126.

⁵³ Mironowicz Eugeniusz, *Białorusini w polityce piłsudczyków w latach dwudziestych*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, Białystok 2005, nr 23, s. 43; tamże, *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowski*, Białystok 2007.

⁵⁴ Więcej na ten temat: Mironowicz Eugeniusz, *Białorusini i Ukraińcy...*, dz. cyt., s. 70–125.

⁵⁵ AAN, z. 510, sygn. 161, k. 1–2. Prawdopodobnie jego współpraca z GPU rozpoczęła się po spotkaniu w Moskwie w 1923 r. z Feliksem Dzierżyńskim (*Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 2, Warszawa 1987).

Na początku 1925 roku kardynalnej zmianie uległa strategia tzw. walki partyzanckiej na obszarze Zachodniej Białorusi. Wcześniej zajmował się nią Główny Zarząd Wywiadowczy Sztabu Generalnego Armii Czerwonej, następnie na mocy uchwały przygotowanej przez Feliksa Dzierżyńskiego i przyjętej przez Biuro Polityczne KC WKP(b) 25 lutego 1925 roku w Moskwie działalność grup dywersyjno-wywiadowczych przeciwko Polsce została odebrana od służb specjalnych ZSRR i przekazana komunistycznym partiom Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy⁵⁶.

W latach 1925–1937 co roku z rąk wyszkolonych pod Mińskiem terrorystów z KPZB ginęło od pięciu do piętnastu funkcjonariuszy policji polskiej i kontrwywiadu⁵⁷. Z kolei sprawą masowego przygotowania dywersantów, teoretyków i praktyków organizacji powstania zbrojnego i strajków zajmował się również Komintern, który tylko w latach 1931–1932 za pośrednictwem KPP wyszkolił i przetrzasnął do Polski 56 osób, z których część trafiła do Wojska Polskiego⁵⁸.

Szczególnie niebezpieczna stawała się działalność miejscowych komunistów, członków KPZB i ich zwolenników zmierzająca do rozchwiania miejscowych organów władzy państwowej. W maju 1925 roku przez działaczy KPZB został zabity Stefan Skaliński – wójt gminy Kosicze w powiecie brzeskim. 19 kwietnia 1926 roku miejscowi komuniści zabili wójta gminy Bezdzież w powiecie drohiczyńskim⁵⁹.

W maju 1927 roku KC KPP wydał ogólne zarządzenie pozwalające lokalnym komitetom partii na wydawanie wyroków śmierci na konfidentów policji, za których wykonanie odpowiadały drużyny samoobrony partyjnej. W rezultacie owego zarządzenia liczba akcji terrorystycznych przeciwko agentom znacznie wzrosła. 3 marca 1927 roku we wsi Motol

⁵⁶ W celu przygotowania dla KPZB bojówkarzy i dywersantów w Łoszycy koło Mińska utworzono specjalną szkołę, która działała w latach 1925–1938 (do rozwiązania KPZB). Co roku szkołę kończyło 25–30 osób przygotowanych do prowadzenia działalności rewolucyjno-terrorystycznej w Polsce. Oprócz tego przygotowywano specjalne grupy dywersyjne na wypadek wojny ZSRR z Polską. Тарас Анатолий, *Тайная война против Польши. Террор, грабежи и поджоги как форма „экспорта революции” (Западная Беларусь, 1921–1937 гг.)*, „Секретные исследования”, 2007, № 24 (161), с. 12–14.

⁵⁷ Тарас Анатолий, *Анатомия ненависти...*, dz. cyt., с. 524.

⁵⁸ *Коминтерн и идея мировой революции: документы*, сост., коммент. Яков Драбкин и др., Москва 1998, с. 786–788.

⁵⁹ Клейн Борис, *За дело правое. Борьба КПЗБ с буржуазным террором (1920–1938 гг.)*, Минск 1986, с. 32.

w powiecie grodzieńskim strzałem z karabinu zabity został Antoni Brzozowski, podejrzany o donoszenie na policję na miejscowych członków KPZB. W następnym 1928 roku za współpracę z polskimi organami bezpieczeństwa przez podziemie komunistyczne zabici zostali m.in. Gierasim Mituk w Grodnie, Michał Łazuk w powiecie pińskim, Józef Chmiel. Nielegalna prasa komunistyczna szeroko opisywała niektóre akcje terrorystyczne przeciwko konfidentom, starając się nadać im charakter zemsty społecznej i rewolucyjnej sprawiedliwości⁶⁰.

Oprócz tego 31 stycznia 1932 roku członkowie miejscowej samoobrony komunistycznej strzałem w okno ciężko zranili Jana Silwanowicza – mieszkańca wsi Ostaszyn w gminie Lubcz powiatu nowogródzkiego. Na Polesiu, jak informowała prasa komunistyczna, aktów zemsty dokonano we wsiach Łuszczyce, Raczki koło Brześcia i w Żabince. 13 sierpnia 1931 roku we wsi Nowy Dwór w powiecie pińskim mieszkaniec tejże wsi strzałem z nagana zabił Tarasa Bezruczkę, którego podejrzewał, że ten donosi na niego na policję. W listopadzie 1928 roku z wyroku sądu partyjnego został zabity Konstanty Moroz – mieszkaniec wsi Czepielewo w gminie Szydłowicze powiatu słonimskiego, który „był na usługach miejscowej policji”. W większości wypadków zabójcy otrzymali kary dożywotniego więzienia, a nawet karę śmierci⁶¹.

W pierwszej połowie lat 30. XX wieku po zaostrzeniu polityki władz wobec podziemia komunistycznego, w tym dzięki informacjom płatnych agentów, KPZB w odpowiedzi poszerzyła akcję zastraszania i likwidacji konfidentów i ich ewentualnych pomocników. Na przykład 3 lutego 1934 roku we wsiach Sieniewicze i Rusakowo w powiecie słonimskim na dziesięciu domach nieznanymi sprawcami napisano hasło „Śmierć prowokatorom”⁶². 25 grudnia 1933 roku w okolicy wsi Zaberdowo w powiecie nowogródzkim nieznanymi sprawcami rozrzucono ulotki z groźbami pod adresem „prowokatorów”⁶³. W kwietniu 1934 roku we wsi Krasne w gminie Korelicze na domu osoby podejrzanej o współpracę z władzą pojawiła się

⁶⁰ PAOG, f. 52, op. 2, d. 267, k. 103–103 ob.: Уголовное дело по обвинению Дудика Юльяна, Карпюка Владимира, Цивонюка Владимира и др. в коммунистической деятельности и убийстве 1936 г.

⁶¹ Tamże, f. 52, op. 1, d. 7, k. 165–166 ob., 167–168.

⁶² Tamże, f. 662, op. 3, d. 38, k. 110. Месячные отчеты и донесения Новоградского воеводского управления 1934 г.

⁶³ Tamże, k. 34.

tabliczka z napisem „Tu mieszka szpieg”, na której odwrocie było radzieckie godło i napis – ZSRR⁶⁴.

W ten sposób podziemie komunistyczne celowo i regularnie stosowało politykę zastraszania i demoralizacji instytucji władzy państwowej i poszczególnych obywateli. Zabójstwa, terror i zastraszania organizowane przez organy i służby specjalne ZSRR i wykonywane przez członków KPZB miały na celu wywołanie w społeczeństwie atmosfery niepewności i tymczasowości państwowej władzy polskiej na Zachodniej Białorusi. Terrorystyczna działalność KPZB i jej zwolenników była finansowana przez Związek Radziecki, całkowicie podporządkowana Kremlowi i skierowana na oderwanie Zachodniej Białorusi od Polski i przyłączenie do ZSRR.

Działalność dywersyjno-terrorystyczna kładła się cieniem na stosunkach polsko-radzieckich. Mimo to Polska na froncie dyplomatycznym robiła wszystko, co było w jej mocy, by regularnie podpisywać z ZSRR umowy dwustronne i porozumienia, które wpływałyby na polepszenie klimatu pokojowego współistnienia w sferze polityki, gospodarki i kultury⁶⁵. Jednym z przykładów aktywności Polski była podpisana w listopadzie 1927 roku Umowa Generalna w sprawie rozstrzygnięcia wszystkich spraw związanych ze zwrotem z ZSRR mienia i dóbr kultury⁶⁶.

Polska w celu zapewnienia sobie bezpieczeństwa politycznego i wojakowego dążyła do zawarcia z ZSRR paktu o nieagresji. Przygotowanie i podpisanie tego dokumentu było nader skomplikowane. 18 kwietnia 1927 roku przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych ZSRR Aleksiej Rykow na IV Zjeździe Rad oświadczył, że ZSRR dąży do pokojowego współżycia ze swoimi zachodnimi sąsiadami, ale na drodze do zrealizowania tego zadania stoi Polska. Rykow oskarżył Polskę o uzurpowanie sobie prawa do pośredniczenia w rozmowach ZSRR z Rumunią, krajami bałtyckimi i Finlandią⁶⁷.

Zabójstwo 7 czerwca 1927 roku ambasadora radzieckiego Piotra Wojkowa w Warszawie, dokonane przez działacza rosyjskiej emigracji kontrrewolucyjnej Borysa Kowerdę, dodatkowo skomplikowało stosunki ra-

⁶⁴ Tamże, k. 136.

⁶⁵ Więcej na ten temat: Kukułka Józef, dz. cyt.

⁶⁶ Materski Wojciech, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 179–181.

⁶⁷ Доклад Председателя Совета Народных Комиссаров А. И. Рыкова на IV съезде Советов СССР, [w:] IV съезд Советов. Стенографический отчёт, Москва 1927, с. 6–30.

dziecko-polskie⁶⁸, ale dzięki dyplomatycznym zabiegom Polski nie weszły one na drogę dalszej eskalacji konfliktu⁶⁹.

Polska przystała na propozycję ZSRR w sprawie szybszej ratyfikacji paktu Brianda–Kellogga z 27 sierpnia 1928 roku. Razem z Łotwą, Estonią i Rumunią podpisała w Moskwie 9 lutego tzw. protokół Litwinowa, który potwierdzał istniejące w tej części Europy granice i ustanawiał wyzreczenie się wojny jako instrumentu polityki narodowej⁷⁰.

Niemniej jednak należy zauważyć, że podpisując traktaty międzynarodowe, ZSRR w rzeczywistości nigdy nie zamierzał ich realizować i nigdy nie zrezygnował z rozwiązywania problemów międzynarodowych na drodze siły. Jego tajna polityka tak jak wcześniej była zorientowana na rozpalanie rewolucji światowej i przywrócenia w skład ZSRR utraconych ziem, które przed rewolucją 1917 roku należały do Imperium Rosyjskiego. Do tego działalność wywrotowa zmierzająca do osłabienia państwa polskiego prowadzona przez emisariuszy radzieckich w oparciu o KPZB przez cały czas była kontynuowana. Jej głównym celem było kształtowanie wśród miejscowej ludności wrażenia tymczasowości władzy państwa polskiego na ziemiach wschodnich RP, że ich przyłączenie do ZSRR jest tylko kwestią czasu.

Na przykład z policyjnego raportu o sytuacji politycznej w okresie od 30 stycznia do 6 lutego 1932 roku w Małej Brzostowicy i okolicy, gdzie 76% mieszkańców stanowili Białorusini będący pod przemożnym wpływem działaczy KPZB, wyłania się następujący obraz:

Miejscowa ludność skomunizowana jest niezbitnie przekonana, że na wiosnę br. a szczególnie na 1 maja wybuchnie wojna lub rewolucja i ziemie kresowe zostaną przydzielone do ZSRR. Wersje te są usilnie rozpowszechniane wśród ludności sympatyzującej z wywrotowcami przez

⁶⁸ AAN, z. 510, sygn. 174, k. 1–2; Łopatniuk Stanisław, *Konflikt polsko-radziecki na tle zabójstwa posła Wojkowa*, [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*, t. 9, Warszawa 1972, s. 71–83.

⁶⁹ Więcej na ten temat, zob.: AAN, z. 510, sygn. 174, k. 2; Gawin Tadeusz, dz. cyt., s. 42–43.

⁷⁰ *Протокол о введении в действие парижского договора от 27 августа 1928 года об отказе от войны в качестве орудия национальной политики (Москва, 9 февраля 1929 года)*, [w:] *Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключённых СССР с иностранными государствами*, Москва 1930, s. 8–10; *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 5, Warszawa 1966, s. 397–399.

*działaczy komunistycznych, lecz sprawców rozsiewania tych wieści ustalić nie zdołano*⁷¹.

Taka atmosfera polityczna panowała praktycznie we wszystkich miejscowościach w północno-wschodnich województwach II RP, gdzie większość miejscowej ludności stanowili Białorusini. Wracając do raportu, należy zauważyć, że trudno uwierzyć, by miejscowa policja nie знаła nazwisk aktywistów komunistycznych rozsiewających antypaństwowe hasła. Najpewniej bojąc się o swoje życie, policjanci nie podawali ich nazwisk.

Sytuacja polityczna była tak skomplikowana, że na polecenie komendanta policji w Grodnie karabiny stanowiące uzbrojenie nieskoszarowanych szeregowych były poza służbą zabierane przez nich do domu i przechowywane w ich mieszkaniach⁷².

W miejscowościach, gdzie ludność polska była w mniejszości, na przykład we wspomnianej Małej Brzostowicy Polacy stanowili 23% mieszkańców, utrwalanie państwowości polskiej komplikowało się jeszcze z tego powodu, że inteligencja polska była rozbita i należała do różnych partii politycznych. Miejskowy komendant policji raportował na ten temat do swoich przełożonych w Grodnie: „Obecność na tutejszym terenie (Mała Brzostowica) ks. Wołodkiewicza, dyrektora szkoły Wiewiórskiego Józefa, i nauczycielki Lewińskiej Jadwigi jest bardzo szkodliwa, którzy i tak już małą liczbę ludności polskiej rozbijają na partie drobne, zniechęcają ludność do obecnego ustroju i Rządu, uniemożliwiają wszelkie prace społeczne na tutejszym terenie”⁷³.

Walka znajdujących się pod wpływem Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi poszczególnych przedstawicieli ludności białoruskiej z państwem polskim prowadzona była przez cały czas i do tego różnymi sposobami. Na przykład mieszkaniec wsi Dobrowola, gminy swisłockiej, powiatu wołkowyskiego, Aleksander Wasilenko od października 1933 r. do 27 stycznia 1935 r. na terenie powiatu wołkowyskiego, w zamiarze zmiany przemocą ustroju państwa polskiego na komunistyczny oraz

⁷¹ PAOG, f. 26, op. 1, d. 50, k. 5, 9: Отчёты о политическом движении и указания Управления государственной полиции Гродненского уезда о борьбе с политическим движением и о функциях полицейских. Начато 16 января 1932 г. Окончено 27 декабря 1932 г.

⁷² Tamże, k. 14.

⁷³ Tamże, k. 5.

oderwania województw wschodnich i przyłączenia ich do ZSRR, wszedł w porozumienie z innymi osobami, biorąc udział w związku pod nazwą „Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi”, do tego celu zmierzającym⁷⁴.

Mieszkaniec wsi Zołociejewo gminy dereczyńskiej powiatu słonimskiego Paweł Grecki oskarżony był o szpiegostwo. W latach 1930–1931 na terenie powiatu słonimskiego umyślnie ujawniał osobie, działającej w interesie rządu ZSRR, wiadomości i dokumenty, dotyczące sił zbrojnych państwa polskiego i podlegające ze względu na jego dobro zachowaniu w tajemnicy przed rządem obcego państwa⁷⁵.

Pod obserwacją policji w maju 1932 roku znajdowało się kierownictwo Zjednoczenia Szkół Żydowskich – prezes Jankiel Koszewnik, sekretarz Zejdel Elin i skarbnik Aron Dryzin. Wszyscy oni byli podejrzani o działalność antypaństwową⁷⁶.

Jak zauważono wcześniej, mimo walki władz polskich z nielegalną emigracją ich obywateli do ZSRR poprzez zieloną granicę, proceder ten z różną intensywnością był kontynuowany aż do okupacji Polski w 1939 roku. Bardzo często osoby przekraczające granicę wykorzystywały w swoich celach służby wywiadowcze zarówno ZSRR, jak i Polski. Zjawisko to z kolei często przyczyniało się do rozwoju korupcji na granicy, która dotyczyła przedstawicieli policji polskiej i funkcjonariuszy Korpusu Ochrony Pogranicza.

Komendant Posterunku PP st. przodownik A. Głowacki donosił w tej sprawie do Wydziału Śledczego w Grodnie: „Zgłaszam, iż według uzyskanych informacji przez tutejszy posterunek, mieszkaniec wsi Gliniany gminy tut. Kiemierzuk Grzegorz od dłuższego czasu uprawia na tutejszym terenie agitację nielegalnej emigracji do Rosji Sowieckiej. Wymieniony od reflektujących na wyjazd pobiera 35 zł lub więcej, w zależności od stanu materialnego i, jak ustalono, przeprowadził do Rosji 2 partie. W

⁷⁴ PAOG, f.52, op.1, d. 11, k. 97. Уголовное дело Василенко Александра обвиняемого в коммунистической антигосударственной деятельности. Начато 17 декабря 1934. Окончено 20 октября 1937 г.

⁷⁵ PAOG, f. 52, op. 1, d. 16, k. 5. Уголовное дело по обвинению Грецкого Павла Игнатовича за шпионаж в пользу Советского Союза. Начато 4 августа 1932 г. Окончено 23 февраля 1939 г.

⁷⁶ PAOG, f. 24, op. 1, d. 48, k. 12: Переписка с Управлением госполиции Гродненского уезда и полицейскими участками о борьбе с коммунистическим движением и уголовными преступлениями. Начато 11 января 1932 г. Окончено 23 июня 1932 г.

dniu 7 listopada 1931 r. Kiemierzuk zamieruje przeprowadzić nową partię, która wyruszy ze Skidla autobusem, na granicy zaś posiada współników, którzy pomagają mu w dalszej ekspedycji partii, wśród których są funkcjonariusze Policji Państwowej i Korpusu Ochrony Pogranicza. Kiemierzuk jest podejrzany o szpiegostwo na rzecz Rosji Sowieckiej”⁷⁷.

Pakty o nieagresji z ZSRR i Niemcami. Gwałtowne pogorszenie stosunków z ZSRR

Za dyplomatyczne zwycięstwo Warszawy należy uznać polsko-radziecki pakt o nieagresji podpisany w Moskwie 25 lipca 1932 roku⁷⁸. Dokument potwierdzał suwerenność stron, wzajemne granice i niepodzielność terytorialną obu krajów. W ten sposób ZSRR uznał za polskie te ziemie, które Polska otrzymała w wyniku traktatu ryskiego w 1921 roku. ZSRR i Polska zobowiązały się do powstrzymywania się od wszelkich działań agresywnych wobec siebie, a w razie napaści państwa trzeciego na jedną ze stron zobowiązywał drugą stronę do nieudzielania pomocy czy poparcia napastnikowi⁷⁹. 23 listopada 1932 roku podpisana została radziecko-polska konwencja o stosowaniu koncyliacji. Cztery dni później strony ratyfikowały pakt, zobowiązujący sygnatariuszy do zachowania pokoju, przestrzegania paktu Brianda–Kellogga, protokołu Litwinowa i ryskiego traktatu pokojowego⁸⁰. Na prośbę strony polskiej pakt podpisano na trzy lata z możliwością jego prolongaty jeszcze na dwa lata. Wymiana dokumentów ratyfikacyjnych odbyła się 23 grudnia 1932 roku. Podczas wizyty ministra spraw zagranicznych Polski Józefa Becka w Moskwie w połowie lutego 1934 roku postanowiono pakt przedłużyć o kolejne dziesięć lat. Protokół w tej sprawie 5 maja tegoż roku podpisali

⁷⁷ Tamże, k. 199, 200.

⁷⁸ Więcej na ten temat, zob.: *Документы внешней политики СССР*, т. 15: *1 января – 31 декабря 1932 г.*, ред. Г. К. Деев и др., Москва 1969, с. 436–439; Кен Олег, *Москва и пакт о ненападении с Польшей (1930–1932)*, Санкт-Петербург 2003; Karski Jan, *Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jalty*, Poznań 2014, s. 115–133.

⁷⁹ Łopatniuk Stanisław, Nieznane dokumenty archiwalne z historii polsko-sowieckich rokowań a pakt o nieagresji, [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*, Warszawa 1969, t. 5; tenże, *Polsko-radziecki pakt o nieagresji (z historii polsko-radzieckiej pertraktacji)*, [w:] *Stosunki polsko-radzieckie 1917–1939. Materiały z sesji naukowej*, Warszawa 1973, s. 125–164; Materski Wojciech, *Tarcza Europy...*, dz. cyt., s. 246–249.

⁸⁰ Tamże.

ambasador Polski w Moskwie Juliusz Łukasiewicz i ludowy komisarz spraw zagranicznych Maksim Litwinow. W ten sposób pakt uzyskał ważność do 1945 roku i stworzono możliwość automatycznego jego przedłużania o kolejne dwa lata⁸¹.

Sytuacja międzynarodowa w Europie w latach 30. XX wieku utwierdziła władze polskie w przekonaniu, że podpisana 19 lutego 1921 roku umowa o sojuszu wojskowym z Francją⁸² nie gwarantuje jej pełnego bezpieczeństwa⁸³. W związku z tym kolejnym zadaniem dyplomacji polskiej w takiej sytuacji stało się podpisanie paktu o nieagresji z Niemcami, co dokonało się 26 stycznia 1934 roku⁸⁴. Niemiecko-polskie zbliżenie zaniepokoiło Kreml. Radzieccy przywódcy obawiali się, że Hitler będzie podejmować próby wciągnięcia Polski do swoich planów ekspansji na wschód⁸⁵. Po podpisaniu paktu polsko-niemieckiego stosunki między ZSRR i Polską uległy pogorszeniu. Widocznym tego przejawem było krytyczne wobec Polski wystąpienie Stalina 26 stycznia 1934 roku na XII Zjeździe WKP(b)⁸⁶. W prasie radzieckiej coraz częściej zaczęły ukazywać się antypolskie artykuły⁸⁷. W obustronnych stosunkach nic nie zmieniła nawet śmierć Józefa Piłsudskiego. Od tego czasu, jak pisał polski badacz Wojciech Materski, w stosunkach między obydwojoma krajami powiało chłodem, powściągliwością i nieustępliwością⁸⁸.

⁸¹ Materski Wojciech, *Na widecie...*, dz. cyt., s. 391.

⁸² Więcej na ten temat: Karski Jan, dz. cyt., s. 101–115.

⁸³ W październiku 1933 r. nieoficjalny wystannik Józefa Piłsudskiego przywiózł z Paryża informację, że w wypadku agresji Niemiec na Polskę władze Francji nie ogłoszą mobilizacji i nie wyślą wojska na pomoc. Jediną formą pomocy Francji będzie broń i amunicja oraz oddelegowanie do Polski doradców wojskowych. W takiej sytuacji politycznej Piłsudski polecił ministrowi Beckowi rozpoczęcie procedury przygotowania do podpisania paktu o nieagresji z Berlinem. Materski Wojciech, *Na widecie...*, dz. cyt., s. 437.

⁸⁴ Więcej na ten temat: Batowski Henryk, *Między dwiema wojnami 1919–1939*, Kraków 1988 (2001), s. 201–205; Lapter Karol, *Pakt Piłsudski–Hitler. Polsko-niemiecka deklaracja o niestosowaniu przemocy z 26 stycznia 1934 roku*, Warszawa 1962, cz. II, dok. 11.

⁸⁵ Rzeczywiście, takie próby ze strony Hitlera były czynione, jednak Polska nie dała się wciągnąć w tę awanturę. Mówił o tym premier rządu londyńskiego Tomasz Arciszewski w przemówieniu do Polaków z Londynu 19 stycznia 1945 r. AAN, z. Agencja TASS, dalej: z. 1424, sygn. 327/8, k. 29.

⁸⁶ XII съезд ВКП(б) 26 января – 10 февраля 1934 г. Стенографический отчёт, Москва 1934, с. 17; Документы внешней политики СССР, т. 17, Москва 1971, док. 28, с. 85.

⁸⁷ Materski Wojciech, *Na widecie...*, dz. cyt., s. 460.

⁸⁸ Tamże, s. 462.

W kwietniu 1937 roku Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych ZSRR zażądał od Polski zamknięcia trzech z pięciu konsulatów. Jednak w wyniku kompromisu zlikwidowano tylko dwie placówki – w Charkowie i Tbilisi. Trzy pozostałe konsulaty – w Kijowie, Mińsku i Leningradzie – kontynuowały swoją działalność⁸⁹.

Odrzucenie przez Polskę w 1939 roku współpracy z Hitlerem przeciwko Związkowi Radzieckiemu oraz sytuacja polityczna w Europie pozwoliły ZSRR zrealizować z pomocą Niemiec hitlerowskich plan odebrania Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainy od Polski.

Odtajnione wystąpienie Stalina przed członkami Biura Politycznego KC WKP(b) z 19 sierpnia 1939 roku potwierdza, że naczelnym zadaniem polityki zagranicznej ZSRR w końcu lat 30. XX wieku było niezachowanie pokoju w Europie, lecz pomoc Hitlerowi w rozpętanu wojny. Stalin mówił: „Powinniśmy przyjąć niemiecką propozycję (zawarcia paktu – T. G.) i grzecznie odesłać z powrotem angielsko-francuską misję. Pierwszą korzyścią, którą osiągniemy, będzie likwidacja Polski”⁹⁰. Głównym zadaniem Stalina w wojnie, którą planował wywołać wspólnie z Hitlerem, nie było wzięcie pod opiekę Białorusinów i Ukraińców na Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainie, lecz likwidacja Polski. Stalin był przekonany, że osłabione wojną Niemcy nie będą w stanie w ciągu najbliższych dziesięciu lat rozpocząć wojny z ZSRR.

Kolejny rozbiór Polski

Pakt Ribbentrop–Mołotow podpisany 23 sierpnia 1939 roku formalnie był paktem o nieagresji pomiędzy III Rzeszą i Związkiem Radzieckim. Zawarto go na dziesięć lat i wszedł on w życie z chwilą jego podpisania. W rzeczywistości był to pakt o agresji. W tajnym protokole dodatkowym, stanowiącym załącznik do oficjalnego dokumentu umowy, Europę Wschodnią podzielono na dwie „strefy wpływu”, a jego postanowienia dotyczyły bezpośrednio Finlandii, Litwy, Estonii, Polski i Słowacji. Od

⁸⁹ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 6: 1933–1938, Warszawa 1967, dok. 230, s. 372; Wasilewski Aleksander, *Polskie konsulaty na Wschodzie 1918–1939*, Warszawa 2010.

⁹⁰ Центр хранения историко-документальных коллекций, бывший ОСОБЫЙ архив СССР, ф. 7, оп. 1, д.1223; https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/stal_rech39.php [dost.: 27.11.2019].

tego czasu wszystkie zmiany terytorialne w Europie powinny były odbywać się za zgodą obydwu sygnatariuszy protokołu⁹¹.

Niemcy hitlerowskie w zbrodniczej zмовie z ZSRR we wrześniu 1939 roku napadły na Polskę i dokonały jej kolejnego rozbioru⁹². Cel postawiony przez ZSRR został osiągnięty. Później wszystkie działania sojuszników – faszystowskich Niemiec i Związku Radzieckiego – w rozpoczętej wojnie były nakierowane na to, aby przekonać społeczność światową, że Polska jako państwo już nie istniało, by w ten sposób nie dopuścić do oficjalnego uznania jej rządu emigracyjnego⁹³. Niemniej jednak USA, Anglia i Francja okazały poparcie dla Polski i pomogły jej rządowi w kontynuowaniu pracy, skierowanej na prowadzenie działalności dyplomatycznej i wojskowej, co w rezultacie powinno było zostać wykorzystane w walce z okupantami⁹⁴.

To, że II wojna światowa we wrześniu 1939 roku rozpoczęła się w wyniku podpisania i realizacji niemiecko-radzieckiego paktu przeciwko Polsce, a nie w rezultacie polsko-niemieckiego paktu przeciwko Związkowi Radzieckiemu, było sprawą wyboru Polski, uważa historyk amerykański Timothy Snyder. Tak czy inaczej, wojna by wybuchła, ale wtedy byłaby to inna wojna. W tym wypadku Polska wpłynęła na bieg światowej historii⁹⁵.

Zakończenie

Niewątpliwie, historycznym faktem pozostaje to, że ZSRR Józefa Stalina od momentu swego powstania aż do napaści na Polskę swoją politykę zagraniczną budował na zasadach fałszu i obłudy. Na oficjalnej arenie geopolitycznej Związek Radziecki opowiadał się za pokojem i współpracą międzynarodową, a w rzeczywistości jego polityka zagraniczna gruntowała się na propagandzie, gwałcie i eksporcie rewolucji, którą pod kierow-

⁹¹ Więcej na ten temat: Дюков Александр, *Пакт Молотова–Риббентрона в вопросах и ответах*, Москва 2009; Мельтюхов Михаил, *Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу, 1939–1941*, Москва 2000; Karski Jan, dz. cyt., s. 267–287.

⁹² Czubiński Antoni, *Czynniki kształtujące granice odrodzonego państwa polskiego w latach 1918–1945*, [w:] *Jalta z perspektywy półwiecza*, red. Stanisław Nicieja, Opole 1995, s. 66.

⁹³ Sobczak Janusz, *Polska w propagandzie i polityce III Rzeszy w latach 1939–1945*, Poznań 1998.

⁹⁴ Karski Jan, dz. cyt., s. 341.

⁹⁵ Snyder Timothy, *Wstęp*, [w:] *Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jalty*, red. Jan Karski, Poznań 2014, s. 14–15.

nictwem Kremla realizował Komintern. Celem ostatecznym takiej polityki było dążenie do wywołania światowej rewolucji socjalistycznej. Natomiast bliższym celem było rozszerzanie rewolucji na Zachód. Jednak na drodze do realizacji tych zadań stało odrodzone młode państwo polskie, które jeszcze w 1920 roku przeszkodziło planom bolszewików. Kierownictwo radzieckie nie mogło się z tym pogodzić i dlatego przez cały czas prowadziło tajną politykę zagraniczną w taki sposób, aby zniszczyć Polskę i odzyskać utracone po podpisaniu traktatu ryskiego zachodnie ziemie byłego Imperium Rosyjskiego. Białoruska mniejszość narodowa w Polsce była tą siłą, na którą liczył Kreml w realizacji tego zadania.

Mimo poważnych błędów władz polskich w polityce narodowościowej wobec białoruskiej mniejszości narodowej (polskich Białorusinów) Polska zdołała przeciwstawić się planom Kremla mającym na celu jej dezintegrację i upadek w okresie pokoju.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych, (dalej AAN), zespół: Akta Leona Wasilewskiego, sygn. 63, k. 117–118. ZSRR, Stosunki polsko-radzieckie, raporty, memoriały, listy, wycinki 1919–1935.
- AAN, Ambasada RP w Moskwie, z. 510, sygn. 161, k. 1–2.
- AAN, Urząd Wojewódzki Poleski w Brześciu nad Bugiem 1921–1939, z. 1183, sygn. 976/1, k. 35–37: Sprawozdanie Urzędu za lipiec 1923 r.
- AAN, Agencja TASS, z. 1424, sygn. 327/8, k. 29.
- Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie, (dalej PAFR), f. 6990, op. 1, d. 23, k. 2, 6, 14, 59: Телеграммы во ВЦИК о борьбе с бандитизмом в минском районе Белорусской ССР за период, 13.02.1922 – 4.09.1922.
- Państwowe Archiwum Obwodu Grodzieńskiego w Grodnie, (dalej PAOG), f. 24, op. 1, d. 10, k. 118: Переписка с госполицией Гродненского уезда о преследовании коммунистического движения и административно-хозяйственным вопросам. Начато 1 января 1924 г. Окончено 11 апреля 1924 г.
- PAOG, f. 24, op. 1, d. 14, k. 25, 86, 126: Переписка с управлением госполиции Гродненского уезда о розыске членов коммунистической партии и уголовных преступников. Начато 30 октября 1925 г. Окончено 11 января 1925 г.
- PAOG f. 24, op. 1, d. 20, k. 6. Переписка со следственным отделом Управления госполиции Гродненского уезда о розыске лиц, подозреваемых в шпионаже и коммунистической деятельности и о борьбе с коммунистическим движением. Начато 17 января 1928 г. Окончено 25 декабря 1928 г.
- PAOG, f. 52, op. 1, d. 77., k. 27: Уголовное дело по обвинению Симона Николая Васильевича за участие в подпольной коммунистической деятельности. Начато 29 апреля 1935 г. Окончено 17 октября 1935 г.

- РАОГ, f. 24, op.1, d. 18, k. 199: Переписка со следственным отделом Управления государственной полиции Гродненского уезда о розыске коммунистов и борьбе с политическим движением. Начато 6 января 1927 г. Окончено 26 декабря 1927 г.
- РАОГ, f. 52, op. 2, d. 267, k. 103–103 ob.: Уголовное дело по обвинению Дудика Юльяна, Карпока Владимира, Цивонюка Владимира и др. в коммунистической деятельности и убийстве 1936 г.
- РАОГ, f. 26, op. 1, d. 50, k. 5, 9: Отчёты о политическом движении и указания Управления государственной полиции Гродненского уезда о борьбе с политическим движением и о функциях полицейских. Начато 16 января 1932 г. Окончено 27 декабря 1932 г.
- РАОГ, f.52, op.1, d. 11, k. 97. Уголовное дело Василенко Александра обвиняемого в коммунистической антигосударственной деятельности. Начато 17 декабря 1934. Окончено 20 октября 1937 г.
- РАОГ, f. 52, op. 1, d. 16, k. 5. Уголовное дело по обвинению Грецкого Павла Игнатовича за шпионаж в пользу Советского Союза. Начато 4 августа 1932 г. Окончено 23 февраля 1939 г.
- РАОГ, f. 24, op. 1, d. 48, k. 12: Переписка с Управлением госполиции Гродненского уезда и полицейскими участками о борьбе с коммунистическим движением и уголовными преступлениями. Начато 11 января 1932 г. Окончено 23 июня 1932 г.
- Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Socjalno-Politycznej w Moskwie, (dalej RPAHSP), f. 44, op.1, d. 5, k. 8: IX Ogólnorosyjska Konferencja RKP(b).
- RPAHSP, f. 82, op. 2, d. 1285, k. 1–8: Записки, информации, материалы Народного Комиссариата Иностранных Дел, касающихся Польши.

Źródła drukowane

- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 5, Warszawa 1966.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. 6: 1933–1938, Warszawa 1967, dok. 230.
- KPP. Uchwały i rezolucje*, t. 1, Warszawa 1953.
- Kresy w oczach oficerów KOP*, wstęp i oprac. Widacki Jan, Katowice 2005.
- O Niepodległą i granice*, t. 4: *Korpus Ochrony Pogranicza 1924–1939. Wybór dokumentów*, wstęp Jabłonowski Marek, współpraca Prochwicz Jerzy, oprac., wybór i przygotowanie do druku Jabłonowski Marek, Janowski Włodzimierz, Polak Bogusław, Prochwicz Jerzy, Warszawa–Pułtusk 2001.
- Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 2, Warszawa 1987.
- Восточная Европа между Гитлером и Сталиным 1939–1941*, Москва 1999.
- Двенадцатый съезд РКП(б) 17–25 апреля 1923 г. Стенографический отчёт*, Москва 1968.
- Доклад Председателя Совета Народных Комиссаров А. И. Рыкова на IV съезде Советов СССР*, [w:] *IV съезд Советов. Стенографический отчёт*, Москва 1927.
- Документы внешней политики СССР*, т. III, Москва 1957. Приложение № 1 к Мирному Договору.

Artykuły naukowe

- Документы внешней политики СССР*, т. 15: 1 января – 31 декабря 1932 г., ред. Г. К. Деев и др., Москва 1969.
- Документы внешней политики СССР*, т. 17, Москва 1971.
- Документы и материалы кануна Второй мировой войны 1937–1939 гг.*, в 2 томах, Москва 1981.
- Коминтерн и идея мировой революции: документы*, сост., коммент. Яков Драбкин и др., Москва 1998.
- Крымінальны кодэкс БССР 1928 года (са змяненнямі на 1 студзеня 1940 года)*, Дзяржаўнае выдавецтва пры СНК БССР Мінск, 1940.
- Мирный договор между Россией, Украиной с одной стороны, и Польшей – с другой*, [w:] *Документы внешней политики СССР*, т. III, Москва 1957.
- Протокол о введении в действие парижского договора от 27 августа 1928 года об отказе от войны в качестве орудия национальной политики (Москва, 9 февраля 1929 года)*, [w:] *Сборник действующих договоров, соглашений и конвенций, заключённых СССР с иностранными государствами*, Москва 1930.
- XII съезд ВКП(б) 26 января – 10 февраля 1934 г. Стенографический отчёт*, Москва 1934.

Dzienniki, pamiętniki, analiza wspomnień

- Ваушасов Станислав, *На тревожных перекрестках. Записки чекиста*, Москва 1974.
- Карпюк Аляксей, *Развітанне з ілюзіямі. Эсэ, апавядданні, дзённікі*, Гародня–Вроцлав 2008.
- Пономарёв Валентин, *Мятежное сердце*, Минск 1987.

Zasoby elektroniczne (strony internetowe)

- Poczobut Andrzej, *Podpalić Kresy. Wojna hybrydowa sprzed 90 lat*, http://wyborcza.pl/alehistoria/1,121681,17494416,Podpalic_Kresy__Wojna_hybrydowa_sprzed_90_lat.html [dost.: 15.07.2020].
- Центр хранения историко-документальных коллекций, бывший ОСОБЫЙ архив СССР, ф. 7, оп. 1, д. 1223, https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/stal_rech39.php [dost.: 27.11.2019].

Monografie, publikacje naukowe

- Batowski Henryk, *Między dwiema wojnami 1919–1939, Zarys historii dyplomatycznej*, Kraków 1988 (2001).
- Czubiński Antoni, *Czynniki kształtujące granice odrodzonego państwa polskiego w latach 1918–1945*, [w:] *Jalta z perspektywy półwiecza*, red. Stanisław Niciejka, Opole 1995.
- Gawin Tadeusz, *O bycie Polakiem. Polacy w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej 1944–1991*, Grodno–Białystok 2013.
- Karski Jan, *Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jalty*, wstęp Timothy Snyder, przełożyła Elżbieta Morawiec, Poznań 2014.
- Kowalski Włodzimierz, Skrzypek Andrzej, *Stosunki polsko-radzieckie 1917–1945*, Warszawa 1980.

- Krajewski Kazimierz, *Dopalenie Kresów. Nowogródzczyzna naszych ojców. Województwo nowogródzkie II RP*, Warszawa 2018.
- Kruszyński Marcin, *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*, Warszawa 2010.
- Kukułka Józef, *Traktaty sąsiedzkie Polski odrodzonej*, Wrocław 1998.
- Lapter Karol, *Pakt Piłsudski–Hitler. Polsko-niemiecka deklaracja o niestosowaniu przemocy z 26 stycznia 1934 roku*, Warszawa 1962, cz. II, dok. 11.
- Łatuszonek Oleg, Mironowicz Eugeniusz, *Historia Białorusi*, Białystok b.d.w.
- Łopatniuk Stanisław, *Konflikt polsko-radziecki na tle zabójstwa posła Wojkowa*, [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*, t. 9, Warszawa 1972.
- Łopatniuk Stanisław, *Nieznane dokumenty archiwalne z historii polsko-sowieckich rokowań a pakt o nieagresji*, [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*, t. 5, Warszawa 1969.
- Łopatniuk Stanisław, *Polsko-radziecki pakt o nieagresji (z historii polsko-radzieckiej pertraktacji)*, [w:] *Stosunki polsko-radzieckie 1917–1939. Materiały z sesji naukowej*, Warszawa 1973.
- Łossowski Piotr, *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o jego granice (listopad 1918 – czerwiec 1921)*, [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, red. Piotr Łossowski, t. 4: 1918–1939, Warszawa 1995.
- Materski Wojciech, *Na widecie. II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*, Warszawa 2005.
- Materski Wojciech, *Tarcza Europy. Stosunki polsko-sowieckie 1918–1939*, Warszawa 1994.
- Mironowicz Antoni, *Rewindykacja prawosławnych obiektów sakralnych w II Rzeczypospolitej*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, Białystok 2004, nr 21.
- Mironowicz Antoni, *Kościół prawosławny na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, Białystok 2005.
- Mironowicz Eugeniusz, *Historia państw świata XX wieku. Białoruś*, Warszawa 1999.
- Mironowicz Eugeniusz, *Białorusini i Ukraińcy w polityce obozu piłsudczykowski*, Białystok 2007.
- Pobóg-Malinowski Władysław, *Najnowsza historia polityczna Polski*, wyd. 3, t. 2: 1914–1939, Londyn 1985.
- Snyder Timothy, *Wstęp*, [w:] *Wielkie mocarstwa wobec Polski 1919–1945. Od Wersalu do Jałty*, red. Jan Karski, Poznań 2014.
- Sobczak Janusz, *Polska w propagandzie i polityce III Rzeszy w latach 1939–1945*, Poznań 1998.
- Śleszyński Wojciech, *Bezpieczeństwo wewnętrzne w polityce państwa polskiego na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- Wasilewski Aleksander, *Polskie konsulaty na Wschodzie 1918–1939*, Warszawa 2010.
- Zieliński Konrad, *O Polską Republikę Rad. Działalność polskich komunistów w Rosji Radzieckiej 1918–1922*, Lublin 2013.
- Дюков Александр, *Пакт Молотова–Риббентрона в вопросах и ответах*, Москва 2009.
- Кен Олег, *Москва и пакт о ненападении с Польшей (1930–1932)*, Санкт-Петербург 2003.
- Клейн Борис, *За дело правое. Борьба КПЗБ с буржуазным террором (1920–1938 гг.)*, Минск 1986.

- Колпакиди Александр, Прохоров Дмитрий, *Империя ГРУ. Очерки истории российской военной разведки*, кн. II, Москва 2001.
- Лядысеў Уладзімір, *Беларускае пытанне ў Другой Рэчы Паспалітай. Уз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР*, „Беларускі гістарычны часопіс”, 2009, № 9, с. 3–24.
- Лепёшкин Алексей, *Советский федерализм*, Москва 1977.
- Мельтюхов Михаил, *Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу, 1939–1941*, Москва 2000.
- Тарас Анатолий, *Анатомия ненависти. Русско-польские конфликты в XVIII–XX вв.*, Минск 2008.
- Тарас Анатолий, *Тайная война против Польши. Террор, грабежи и поджоги как форма „экспорта революции” (Западная Беларусь, 1921–1937 гг.)*, „Секретные исследования”, 2007, № 24 (161), с. 12–14.

Poland and Poles in Stalin's Plans in 1921–1939 in the Context of the North-Eastern Territories of the Second Rzeczpospolita

Summary

The USSR from its very beginning until the attack on Poland based its foreign policy on the principles of ambivalence. In the official geopolitical arena, it advocated peace and international cooperation while, in fact, its real foreign policy was propaganda, rape, and the export of revolution. The ultimate goal of such policy was striving for world socialist revolution. The Kremlin's immediate goal was to spread the revolution to the West. The young Polish state hindered the achievement of these goals. Already in 1920 Poland crossed out the plans of the Bolsheviks. The Soviet leadership could not reconcile with the fact. Therefore in the interwar period it conducted its foreign policy in such a way as to destroy Poland and regain the western territories of the former Russian Empire lost after the signing of the Treaty of Riga. Poland managed to oppose the Kremlin's plans to disintegrate the country and lead it to collapse in peacetime. In September 1939 Nazi Germany in its criminal collusion with the USSR committed military aggression against Poland and divided it again. The goal set by the USSR was achieved.

Keywords: Józef Stalin, Kremlin, Soviet Russia, Western Belarus, Tomasz Dąbal, USSR, Communist Party of Western Belarus (KPZB), Poland, Comintern, communist terror, state police, Border Protection Corps (BPC), disintegration

Lenkai ir Lenkija Stalino 1921 – 1939 metų planuose II-osios Žečpospolitos šiaurės-rytų žemių kontekste

Santrauka

Nuo susikūrimo iki pat Lenkijos užpuolimo TSRS savo užsienio politiką rėmė ambivalentiškumo principais. Oficialioje geopolitinėje arenoje TSRS pasisakydavo už taiką ir tarptautinį bendradarbiavimą, o realybėje tikroji TSRS užsienio politika buvo propaganda, prievarta ir revoliucijos eksportas. Tokios, Kremliaus įgyvendinamos, politikos galutinis

tikslas buvo siekis sukelti pasaulinę socialistinę revoliuciją, ypač Vakaruose. Šiems užmojams priešinosi jaunoji Lenkijos valstybė, kuri jau 1920 m. sutrukdė bolševikų planus. Tarybinė vadovybė negalėjo su tuo susitaikyti ir todėl tarpukario laikotarpiu savo užsienio politika siekė sunaikinti Lenkiją ir atgauti buvusios Rusijos imperijos vakarines žemes, prarastas pasirašius Rygos sutartį. Lenkija sugebėjo pasipriešinti Kremliaus iškeltiems, Lenkijos suskaldymo ir eilinio sužlugdymo taikos laikotarpiu, planams. 1939 m. rugsėjį hitlerinė Vokietija, sudariusi su TSRS nusikalstamą sąmokslą, įvykdė karinę agresiją prieš Lenkiją ir eilinį kartą ją padalino. Užsibrėžtas TSRS tikslas buvo pasiektas.

Raktažodžiai: Josifas Stalinas, Sovietinė Rusija, Vakarų Baltarusija, Tomašas Dombalis, TSRS, Vakarų Baltarusijos Komunistų Partija (VBKP), Lenkija, Kominternas, komunistinis teroras, valstybinė policija, Pasienio apsaugos korpusas (KOP), dezintegracija

Polska i Polacy w planach Stalina w latach 1921–1939 w kontekście ziem północno-wschodnich II RP

Streszczenie

ZSRR od momentu powstania aż do napaści na Polskę politykę zagraniczną opierał na zasadach ambiwalentności. Na oficjalnej arenie geopolitycznej opowiadał się za pokojem i współpracą międzynarodową, podczas gdy w rzeczywistości jego prawdziwa polityka zagraniczna polegała na propagandzie, gwałcie i eksporcie rewolucji. Ostatecznym celem takiej polityki było dążenie do wywołania światowej rewolucji socjalistycznej. Dożnym celem Kremla było rozprzestrzenienie rewolucji na Zachód. Na drodze do realizacji tych celów stało młode państwo polskie, które już w 1920 roku pokrzyżowało plany bolszewików. Kierownictwo radzieckie nie mogło pogodzić się z tym i dlatego w okresie międzywojennym prowadziło politykę zagraniczną w taki sposób, by zniszczyć Polskę i odzyskać utracone po podpisaniu traktatu ryzykowno zachodnie byłe Imperium Rosyjskie. Polska zdołała przeciwstawić się planom Kremla mającym na celu jej dezintegrację i upadek w czasie pokoju. Niemcy hitlerowskie w zbrodniczej zмовie z ZSRR dokonały we wrześniu 1939 roku agresji wojskowej na Polskę i kolejnego jej podziału. Cel postawiony przez ZSRR został osiągnięty.

Słowa kluczowe: Józef Stalin, Kreml, Rosja Radziecka, Zachodnia Białoruś, Tomasz Dąbał, ZSRR, Komunistyczna Partia Zachodniej Białorusi (KPZB), Polska, Komintern, terror komunistyczny, policja państwowa, Korpus Ochrony Pogranicza (KOP), dezintegracja